

УДК 811.161.2'373.7'373.2-026.23/24

doi: <http://dx.doi.org/10.30970/vpl.2019.71.10344>

ГРАДУАЛЬНІСТЬ У ФРАЗЕОЛОГІЗМАХ З ОНОМАСТИЧНИМ КОМПОНЕНТОМ

Марія СЦІРА

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра українського прикладного мовознавства,
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000, Україна,
тел.: (032) 239 43 55
e-mail: pisarmaria@gmail.com*

Проаналізовано вираження категорії градуальності у фразеологічних сполуках, у складі яких є компонент “власне ім’я”. Наведено низку прикладів фразеологізмів, у яких наявний компонент – онім, подано семантичний опис таких мовних одиниць

Ключові слова: фразеологізм, градація, градуальність, власні імена, слова-сигналізатори.

Вступні завваги. Власні імена акумулюють своєрідність світосприйняття, зберігають і передають нащадкам історичний досвід народу, містять інформацію про життєві цінності, їхню генетичну пам’ять.

Внутрішня форма фразеологічних одиниць містить основну інформацію, пов’язану з культурою. У самому формуванні фразеологізмів, тобто у відборі образів прослідковується їх зв’язок з культурно-національними стереотипами і еталонами. Ця інформація потім відображається у конотаціях. Фразеологізми прямо (у денотаті) або опосередковано (через співвіднесеність асоціативно-образної основи з еталонами, символами, стереотипами національної культури) несуть у собі культурну інформацію про світ, соціум, ментальність.

Постановка проблеми. Фразеологізми, до складу яких входять власні імена давно привертають увагу дослідників. Ці одиниці становлять яскравий колоритний шар української фразеологічної системи, а компонент “власне ім’я” є виразником національного забарвлення.

Аналіз останніх досліджень. Дослідженням категорії градації, градуальності розглядали також такі науковці, як І. Вихованець, К. Городенська, Г. Кутня, Т. Подуфалова, Л. Марчук.

Т. Подуфалова вважає, що градація на ментальному рівні визначається як процес фіксації зміни ознаки, який здійснюється у двох напрямках: наростання і зменшення, і як фіксація результату цього процесу. Мовна градація інтерпретується як мовне відбиття ментальних операцій, тобто фіксація, позначення градації мовними одиницями [3 : 4].

Термін градуальність пов’язаний із виконанням градаційної функції і вказує на практичне вираження градації. Отже, градація має ширше значення, ніж

градуальність. Градуальність є категорією, тобто загальною властивістю, що відбивається за допомогою спеціальних засобів.

В останні десятиліття інтенсивно розвивається теорія фразеології. Оними як компонент фразеологічних одиниць були об'єктом дослідження багатьох науковців. Етнокультурний аспект функціонування онімів опрацьовано у дослідженні В. Жайворонка [1]. На діалектному матеріалі оними-компоненти аналізував В. Ужченко [6]

Метою статті є опис семантичних особливостей українських фразеологізмів, у яких одним із компонентів є “власне ім'я”.

Виклад основного матеріалу. Людство, пізнаючи світ, надають навколишнім предметам, явищам конкретні назви, отримують імена і люди. Ці назви передають ідейний зміст того чи іншого поняття, явища. І це робить спілкування легшим. З розвитком суспільства така потреба збільшується. Зростала кількість назв, імен, але все одно кожне з них містило в собі важливу інформацію. Вони були невід'ємною складовою людського життя.

На думку В. Мокієнка, ономастична фразеологія відображає не тільки національну самобутність імен того чи іншого народу, але й через колоритні імена повідомляє про своєрідні звичаї, спосіб мислення, міфологію [2 : 58].

Однією з функцій власних імен у фразеологізмах є номінація загалом людини, зокрема чоловіка, жінки, дитини. Л. Скрипник, зазначаючи, що “показчик сталих словесних формул з іменами людей – прислів'їв, приказок, приписів народного календаря, різних римованих приповідок, якими дразнять так чи інакше названих людей, тощо нараховує сотні одиниць, серед яких особливою фразеотворчістю відзначаються імена Іван, Григорій, Петро, Семен, Хома, Ганна, Марія, Хима та ін.” [5: 113].

За лексичним значенням ономастичні фразеологізми поділяють на три групи: 1) фразеологізми, до складу яких входять імена людей (антропоніми), 2) фразеологізми, до складу яких входять імена тварин (зооніми), 3) фразеологізми, до складу яких входять міфологічні імена (міфоніми), та 4) фразеологізми, до складу яких входять назви місцевостей (топоніми) та інші.

Як фігура мови градація виділяється у вигляді послідовно нагромаджуваних семантично близьких або семантично однотипних компонентів в напрямі поступового наростання, посилення або (значне рідше) спаду, послаблення (з відповідним наростанням або спадом інтонації) інтенсивності їх значення, а частіше – просто емоційно-експресивної характеристики всього висловлення.

Ми звертаємо увагу на ті ономастичні фразеологізми, значення яких передають градуальну ознаку. Градуальність вказує на явище, процес зміни ознаки, форму вияву градаційної ознаки (більшу або меншу) та на фіксацію результату цього процесу на шкалі градації. Градуальність фразеологізмів можуть передавати і слова-сигналізатори.

Функцію сигналізаторів ступеня вияву ознаки часто виконують прислівники:

- для невисокого ступеня – злегка, ледь-ледь, небагато, насилу, трохи, мало, майже, прислівник зовсім з часткою (не) тощо.
- для середнього й достатнього ступеня вияву ознаки – достатньо, досить, значно, цілком, доволі.
- для високого ступеня вияву ознаки – дуже, зовсім, так, безмірно, абсолютно.

Словами-сигналізаторами є прислівники зі значенням міри і ступеня, відображають синтагматичний аспект градуальності. Основною класифікаційною ознакою прислівників міри і ступеня є градусема “ступінь величини якоїсь ознаки” та функція вказівки на ступінь величини ознаки, яка виявляється в синтаксичній конструкції.

Наведемо декілька фразео-антропологічних прикладів.

Від Адама – дуже здалека, з самого початку (7 : 13)

За царя Гороха (Панька, Тимка, Митрохи, Хмеля) – дуже давно, у дуже давні часи (939)

Давай/дай Боже (Бог) ноги (а чорт колеса) – дуже швидко, квапливо втікати, бігти (202)

Часто у фразеологізмах використовуються і просторові означальні прислівники (*близько, далеко, високо, низько, глибоко, мілко* та інші), що визначають дистантну локалізацію стану та руху. Наприклад:

Куди Макар телят не ганяв (не гонить, не гнав) – дуже далеко, туди, там, де важкі умови життя, куди потрапляють переважно не з власного бажання (7: 460).

Де Макар телят не пасе – дуже далеко, туди, там, де важкі умови життя, куди потрапляють переважно не з власного бажання (7: 460).

Прислівник *дуже* є домінуючим, а сполучаючись з дієсловами різних лексико-семантичних груп (дієслова емоційного стану, руху, тощо), вносить у їх семантичну структуру градусему “значно, надзвичайно, сильно”.

Практично всі фразеологізми з іменами постали внаслідок реакції на цілком конкретні події або життєві ситуації, окремі з них були витворені з використанням власних імен з античних часів, із релігійних міфів. Фразеологічні вирази перебувають у нерозривному зв'язку з буттям народу. Забуті перекази, забобони, обряди, звичаї, народні ігри, занедбані ремесла, суперництво між сусідніми селами, незначні події, пам'ятні в житті лише одного села чи однієї родини, вся психологія і громадське життя, вся незафіксована історія наших предків залишила слід у цих влучних виразах, які були відшліфовані й залишені в спадщину нащадкам [4: 59].

Лексеми *занадто, безмірно, не в міру*, сполучаючись з дієсловами, вказують на найвищий ступінь вияву ознаки дії (градусема “понад міру, понад межу”).

Як (мов, ніби) Мартин (дурний) до мила + допастися, припасти, добратися – без почуття міри; жадібно, заповзято (7: 465)

Як (мов, ніби) Мартин мила + набратися, налігатися – без почуття міри; дуже багато, більш ніж треба (7: 465)

Мають значення у відтворенні фразеологічної картини світу і стійкі вирази, що включають назви кличок тварин. Наприклад, **як у Сірка зубів** + не вирвати – зовсім, ніяк (8 : 810). У цьому фразеологізмі граничний (надвисокий) ступінь вияву ознаки дії передає лексема *зовсім*.

Як Сірко в (на) базарі + пропасти, зникнути – безслідно (8: 810).

Як Сірко на прив'язі + 1. Набігатися, намотатися – дуже, надзвичайно;

2. + нагулятися, погуляти – уживається для вираження повного заперечення змісту слів нагулятися, погуляти.

Як собаці (Сіркові, Сірку) на перелазі – дуже погано (8: 840).

Передає градуальне значення і фразеологізм, у складі якого є міфологічне ім'я – **як з рога достатку (Амальтеї)** – у великій кількості, щедро, рясно (8: 742).

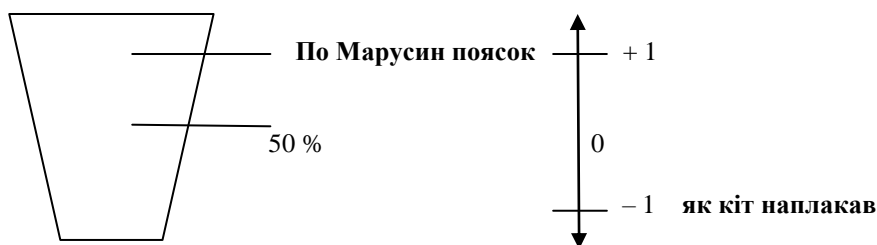
За переказами ріг достатку — ріг кози німфи Амальтеї (дочки критського царя Мелісса), яка вигодувала своїм молоком Зевса, наповнений квітами, овочами, фруктами тощо, символ достатку та багатства.

Ще одним градуальним фразеологізм з компонент ім'я є фразеологізм **по Марусин поясок**.

По Марусин поясок – не по вінця; до смужки на поверхні чарки, склянки (8: 686).

Зобразимо його на градуальній шкалі.

Цей фразеологізм асоціюється із водою, рідиною. Вертикальну вісь шкали можна порівняти зі склянкою. Якщо за основу взяти 100% рідини склянки, то **по Марусин поясок** буде складати 80–90% рідини цієї склянки. Нижньою межею вияву градуальності можна вважати фразеологізм **як кіт наплакав** (дуже мало).

Оскільки цей фразеологізм семантично пов'язаний із використанням рідини, то і походження у нього “водяне”. У жаргонній лексиці моряків “*марусин поясок*” - це лінія границі дотику спокійної поверхні води з корпусом судна.

Внутрішня форма фразеологічних одиниць містить основну інформацію, пов'язану з культурою. У самому формуванні фразеологізмів, тобто у відборі образів прослідковується їх зв'язок з культурно-національними стереотипами і еталонами. Ця інформація потім відображається у конотаціях. Таким чином, фразеологізми прямо (у денотаті) або опосередковано (через співвіднесеність асоціативно-образної основи з еталонами, символами, стереотипами національної культури) несуть у собі культурну інформацію про світ, соціум.

Основна функція градуальності полягає в передачі міри ознаки дії, процесу. Міра градуйованого значення передана ступенем градуювання, що може бути відображено на градуальній шкалі. Динаміка градуальної шкали – це збільшення або зменшення вияву ознаки дії.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, ступінь вияву ознаки дії реалізується через лексичні одиниці – прислівники міри і ступеня. Функційне значення таких елементів – указівка на ступінь величини ознаки чи міру її вияву: невисоку (низьку), середню, високу, найвищу (межову, або граничну).

Знання фразеології, вміле її вживання є невід'ємною складовою частиною високої мовної культури людини. Фразеологія – це окраса мови і разом з тим могутній стилістичний засіб влучної і дохідливої передачі думки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. *Жайворонок В. В.* Символіка імені в контексті етнокультури / В. В. Жайворонок // Науковий вісник Кафедри ЮНЕСКО Київського національного лінгвістичного університету. – Київ, 2001. – Вип. 5. – С. 106–115.

2. Мокиєнко В. М. О собственном имени в составе фразеологии / В. М. Мокиєнко // Перспективы развития славянской ономастики. – Москва : Наука, 1980. – С. 57–67.

3. Подуфалова Т. Когнітивно-семантичні та функціональні особливості градації в російській мові: автореф. дис. ... канд. філол. наук / Харківській національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди / Т. Подуфалова. – Харків, 2007. – 20 с.

4. Скрипник Л. Г. Власні назви в українській народній фразеології // Мовознавство. – 1970. – № 2. – С. 54–65.

5. Скрипник Л. Г. Фразеологія української мови. / Л. Г. Скрипник. – Київ : Наукова думка, 1973. – 279 с.

6. Ужченко В. Д. Альоша з Булавинівки (про дві структурно-семантичні моделі) / В. Д. Ужченко // Лінгвістика. – Луганськ : Альма-матер, 2005. – № 2 (5). – С. 65–74.

7. Фразеологічний словник української мови: Книга 1, друге видання / Укладачі: В. М. Білоноженко, В. О. Винник, І. С. Гнатюк, В. Й. Горобець. – Київ : Наукова думка, 1999. – 528 с.

8. Фразеологічний словник української мови: Книга 2, друге видання / Укладачі: В. М. Білоноженко, В. О. Винник, І. С. Гнатюк, В. Й. Горобець. – Київ : Наукова думка, 1999. – С. 529–980.

REFERENCES:

1. Zhaivoronok, V. V. (2001). *Symvolika imeni v konteksti etnokultury*. In: *Naukovyi visnyk Kafedry YuNESKO Kyivskoho natsionalnoho linhvistychnoho universytetu*. Kyiv, Vyr. 5.

2. Mokiyenko, V. M. (1980) *O sobstvennom imeni v sostave frazeologii*. In: *Perspektivy razvitiya slavyanskoy onomastiki*. Moskva : Nauka

3. Podufalova, T. (2007). *Kognityvno-semantichni ta funktsionalni osoblyvosti hradatsii v rosiiskii movi*: avtoref. dys. ... kand. filol. nauk / Kharkivskii natsionalnyi pedahohichnyi universytet imeni H. S. Skovorody. Kharkiv.

4. Skrypnyk, L. H. (1970). *Vlasni nazvy v ukrainskii narodnii frazeolohii* / Movoznavstvo. № 2.

5. Skrypnyk, A. H. (1973). *Frazeolohiia ukrainskoi movy*. – Kyiv : Naukova dumka.

6. Uzhchenko, V. D. (2005). *Alosha z Bulavynivky (pro dvi strukturno-semantichni modeli)* / Linhvistyka. № 2 (5). Luhansk : Alma-mater.

7. *Frazeolohichnyi slovnyk ukrainskoi movy*: Knyha 1. (1999) / Ukladachi: V. M. Bilonozhenko, V. O. Vynnyk, I. S. Hnatiuk, V. Y. Horobets. Kyiv : Naukova dumka.

8. *Frazeolohichnyi slovnyk ukrainskoi movy*: Knyha 2 (1999) / Ukladachi: V. M. Bilonozhenko, V. O. Vynnyk, I. S. Hnatiuk, V. Y. Horobets. Kyiv: Naukova dumka.

Стаття надійшла до редакції 25.05.2019

прийнята до друку 04.06.2019

GRADUALITY IN PHRASEOLOGY WITH AN ONOMASTIC COMPONENT IN UKRAINIAN LANGUAGE**Maria STSIRA**

*Lviv Ivan Franko National University
Department of Applied Linguistics,
1 Universitetska St., room 233, 79000 Lviv, Ukraine
tel.: (032) 239 43 55
e-mail: pisarmaria@gmail.com*

The article analyzes the expression of the graduality category in phraseological compounds, which include the component "proper name". A number of examples of idioms in which a component is present are given, and a semantic description of such linguistic units is given.

Proper names accumulate the originality of the world, preserve and transmit to the descendants the historical experience of the people, contain information about vital values, their genetic memory.

Idioms that include their proper names have long attracted the attention of researchers. These units represent the brightly colored layer of the Ukrainian phraseological system, and the "proper name" component is an expression of national specificity.

In recent decades, the theory of phraseology has been intensively developing. Many have been the subject of research as a component of phraseological units. Ethno-cultural aspect of functioning of onyms was elaborated in V. Zhaivoronok's research; on the dialect material onym components were analyzed by V. Uzhchenko.

On the lexical meaning, onomastic idioms are divided into three groups: 1) idioms, which include human names (anthroponyms),

2) idioms, which include the names of animals (zoonyms),

3) idioms, which include mythological names (mythonyms), and

4) idioms, which include local names (place names) and others.

Practically all phraseologisms with names have arisen because of reaction to entirely specific events or situations, some of which have been derived using their own names from ancient times, from religious myths. Phraseological expressions are inseparably linked with the existence of the people.

The internal form of phraseological units contains basic information related to culture. In the very formation of idioms, that is, in the selection of images, their connection with cultural and national stereotypes and standards is traced. This information is then displayed in the connotations. Thus, idioms directly (in denotation) or indirectly (due to the correlation of associative-figurative basis with standards, symbols, stereotypes of national culture) carry cultural information about the world, society.

Keywords: phraseology, idioms, phraseological units, gradation, graduality, proper names, signaling words.